

De Brown Bess in Nederland

Een beschouwing over geweren in de periode 1813-1821

door M. van der Hoeven

De inlijving bij Frankrijk was voor de voormalige Republiek een enorme aanslag op het economische en militaire potentieel. Dit stelde de in 1813 als soeverein vorst teruggekeerde Willem Frederik voor grote problemen. Het was nog steeds oorlog, en ook op Nederlands grondgebied werd gevochten. De natie had dus dringend een leger nodig. Maar de Franse militaire behoeften hadden Nederland nogal verzwakt. Vele duizenden jonge mannen waren door de in 1811 ingevoerde conscriptie opgenomen in de Grande Armée; velen van hen waren gesneuveld, gewond of krijgsgevangen gemaakt. Anderen dienden nog onder Napoleon. Afgezien van het personeelsgebrek kampte de Nederlandse staat met financiële problemen, en ontbrak het aan uitrusting voor het leger. Met name het tekort aan wapens was groot.

In de Franse Tijd waren vrijwel alle wapens van het Nederlands grondgebied verdwenen. Ze waren natuurlijk in de eerste plaats gebruikt om de in Franse dienst strijdende (Nederlandse) militairen te bewapenen. De wapens die achtergebleven waren in de magazijnen werden later meegenomen door de Fransen, nadat Napoleon opdracht had gegeven 'Holland te ontdoen van alle krijgsmiddelen, om het land alle lust te ontnemen ooit in opstand te komen.' [1] Wat overbleef was een schamel restant vuur- en blanke wapens van veelal inferieure kwaliteit. In dit artikel zal uiteengezet worden hoe het Nederlandse leger na 1813 werd voorzien van het infanteriegeweer. Het meest illustere geweer in die tijd was het Franse model 1777 corrigé. Met veel succes heeft het dienst gedaan in het Franse leger. Ook het leger van het Koninkrijk Holland is gedeeltelijk uitgerust geweest met dit wapen, nadat Lodewijk Napoleon was begonnen met de invoering ervan. Door de spreiding van zijn leger over Europa (vooral Duitsland en Spanje) is dat nooit volledig gelukt.

Van het type 1777 corrigé was in 1813 nauwelijks nog een geweer te vinden in Nederland, en het aanmaken van enkele tienduizenden nieuwe exemplaren voor het Staande Leger en de Nationale Militie kostte teveel tijd. Nederland kwam dus noodgedwongen uit op een wapen dat direct in grote aantallen geleverd kon worden door bondgenoot Groot-Brittannië; het was het in dat land geproduceerde geweer dat vanwege zijn gebruineerde loop bekend staat als de Brown Bess. Ook dit type had veelvuldig dienst gedaan in de oorlogen van de achttiende eeuw. Het grootste verschil met zijn Franse tegenhanger was de afwijking in kaliber tussen kogel en loop. De loop had een kaliber van 0.76 inch (=1,93 cm), terwijl de diameter van de kogel 0.71 inch (= 1,80 cm) was. Deze discrepantie zorgde voor een grote onzuiverheid bij het schieten, zodat de Brown Bess eigenlijk alleen bij afdelingsgewijs salvovuur effectief was. Een belangrijk voordeel was dat door de relatief kleine kogel het laden snel ging.

De keuze voor Groot-Brittannië als leverancier van het wapen was niet toevallig. Willem Frederik en zijn familie hadden al goede contacten in Engeland opgebouwd, vooral na 1806. Vanaf dat jaar begon de prins steeds beter te beseffen dat zijn dynastieke wensen uiteindelijk slechts vervuld konden worden met Engelse hulp. [2] In september 1813 was door de weduwe van stadhouder Willem V in Duitsland het Hollandsch Legioen van Oranje opgericht, dat

gefinancierd werd uit privévermogen van de Oranjes. Voor uitrusting en bewapening werd Brits materiaal aangevraagd.

Ondertussen was door de Nederlanders in ballingschap, onder wie H. Fagel, eveneens gevraagd om uitrusting voor de nieuw op te richten Nederlandse Armee. Engeland ging accoord, omdat het ten noorden van Frankrijk graag een sterke staat zag, en deed een eerste toezegging van 20.000 geweren. Deze lagen inderdaad vanaf oktober 1813 in de haven van Harwich gereed om op het juiste moment naar Nederland te worden verscheept. Uiteraard kreeg Nederland deze geweren niet cadeau. De eerste betalingen werden verricht uit het familievermogen van de Oranjes, en uit leningen, afgesloten met hun bezittingen als onderpand. De Nederlandse staat betaalde uit de belastinginkomsten. Een bijzondere geldbron was bovendien het vrijgevege deel der natie. Speciaal voor uitrusting en bewapening van het leger vroeg de soeverein vorst giften: 'Nauwelijks 11 dagen na de uitvaardiging der proclamatie was te Amsterdam eene tonne gouds gestort. En het voorbeeld der hoofdstad vond ruime navolging. Uit alle plaatsen, groote en kleine, bood men groote en kleine giften der regeering aan. De vrouwen brachten haare zilveren en gouden sieraden ten offer; officieren, onderofficieren en soldaten een deel van hun maandelijksch tractement. Societeiten en vrijmetselaarsloges bleven niet achter. Zelfs de steden, die het meest door den krijg hadden geleden, onttrokken zich niet. Arnhem schonk eene som van 70.000 gulden. Reeds den 3den januari 1814 waren dertien tonnen gouds tezamen gebracht en nog altijd gingen de aanbiedingen voort.' [3]

Het beeld dat de Engelsen hadden van de Nederlandse inspanningen was veel negatiever. In de in Colenbranders Gedenkstukken afgedrukte brieven blijkt regelmatig een zekere minachting voor de Nederlanders. Een niet met name genoemde Engelsman klaagt bij Wellington over de antipathie tegen militaire dienst en de Hollandse gierigheid: 'They think that the cheapest independent is the best.' Verderop schrijft hij: 'The Prince has adopted the wise resolution of continuing the conscription force under another name and raising money by loan.' [4]

Distributie van 'Geweren van het Engelsch model'

Vanaf de administratieve werkzaamheid van het Departement van Oorlog is de bewapening van het Nederlandse leger te reconstrueren. De relevante archiefstukken bevinden zich thans in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. De procedure voor leveranties van de geweren was bij vrijwel iedere zending hetzelfde. Een eskader Engelse schepen voer met de kisten 'Engelsche geweren en munitien van oorlog' naar Nederland. Daar bleven de Engelse schepen voor de kust liggen om Nederlandse militairen de gelegenheid te geven de wapens over te laden in gevorderde vissersboten. Dit gebeurde met de eerste zending bij Scheveningen. Ook kwam het voor dat de schepen de haven van Rotterdam binnenvoeren om aan de kade uit te laden.

De eerste wapenzending kwam op 1 december 1813 binnen. De volgende zendingen arriveerden met tussenpozen van enkele weken in hoeveelheden van 5.000 tot 10.000 stuks. De meeste kisten werden na ontscheping over land naar Delft gebracht, waar zich de onder de magazijnmeester Scheidius ressorterende 'stapel- en constructiemagazijnen' bevonden. Het Departement van Oorlog zond vervolgens orders tot distributie naar Delft, waarna in snel tempo transporten vertrokken naar de verschillende nieuw gevormde legeronderdelen in het land. Als militaire noodzaak het vereiste werden de geweren rechtstreeks naar eenheden te velde gezonden. Dat gebeurde bijvoorbeeld met 4.000 geweren uit de eerste zending. Ze gingen naar de troepen van generaal Bentinck tot Buckhorst te Zutphen, die het door de Fransen nog bezette Deventer belegerden.

Hoe de Engelsen dachten over de Hollandse bewapening wordt duidelijk uit een brief van de Engelse gezant in Nederland, lord Clancarty, aan zijn Minister van Buitenlandse Zaken, lord

Castlereagh. Hij begon zijn brief van 27 januari 1814 met: *From hence I have little of interest to announce (. . .) not worth the trouble of your reading.* Met deze woorden kondigde hij twee verzoeken aan van de Nederlandse regering, een om 47 gevangenen vrij te laten en een om wapens te leveren voor *'regular and militia force'*. Ten tijde van de brief waren 138.000 geweren verzonden voor een gepland aantal van 50.000 soldaten. Maar van die geweren waren er zoveel uitgegeven *'to the peasantry etc.'*, om steden te belegeren en blokkades te leggen, dat er maar 17.000 geweren voor de geregelde troepen over zouden zijn. [5]

Naar mijn mening is het aantal van 21.000 aan burgers uitgedeelde geweren sterk overdreven. Uit archiefstukken, die vrij gedetailleerd gegevens omtrent de distributie van wapens bevatten, blijkt dat inderdaad vele honderden geweren, misschien een paar duizend, zijn uitgedeeld aan de burgerij. Dit aantal moet echter ver onder de 21.000 liggen. Waarschijnlijk nam lord Clancarty de definitie van *'peasantry'* erg ruim.

Het totale aantal geweren dat Nederland ontving uit Groot-Brittannië is vrij nauwkeurig bekend. Op 1 maart 1814 meldde lord Clancarty zijn premier dat een aantal van 50.000 geweren was bereikt. Hiervan waren er 35.352 in gebruik, de overige 14.988 bevonden zich nog in opslag. In 1821 had het Nederlandse leger uiteindelijk 62.828 Brown Bess infanteriegeweren in de bewapening. [6]

Het 'nieuwe', definitieve model geweer

Het uitrusten van de infanterie met de Brown Bess verliep zeer voorspoedig. Het kwam af en toe voor dat de wapens sneller werden toegezegd dan ze binnenkwamen, maar over het geheel genomen gaven import en distributie van wapens minder problemen dan de organisatie van het leger. Toch was Willem Frederik niet tevreden over de Brown Bess. Het geweer was een noodoplossing, ingevoerd vanwege de bestaande contacten met het Verenigd Koninkrijk en de onmiddellijke beschikbaarheid ervan. De prins was echter bekend met de betere kwaliteit van de Franse tegenhanger. Terwijl de Brown Bess in Nederland nog geen jaar had gediend, werd bij Koninklijk Besluit van 23 augustus 1814 No. 37 het Franse model 1777 corrigé aangenomen als nieuw Nederlands infanteriegeweer, later genoemd model 1815. Slechts de looplengte verschilde van het Franse origineel. De loop was een duim korter (model No. 1) of twee duim (model No. 2). [7]

Reeds in februari 1814 was er contact gelegd met de Luikse wapenfabrikant Joseph de Villers. Hij kreeg opdracht 2.000 geweren te repareren en een zelfde aantal nieuw te vervaardigen. Hij werd daarvoor betaald door de Commissaris-Generaal van Oorlog. Na het K.B. van 23 augustus werden de commerciële banden met Luik verstevigd. In september van dat jaar werd de Villers gecontracteerd voor het vervaardigen van 20.000 geweren:

- 8.000 van het Frans model 1777 corrigé, model No. 1
- 8.000 van het Frans model 1777 corrigé, model No. 2
- 4.000 dragondergeweren, model van het jaar IX

(De dragondergeweren waren karabijnen met hetzelfde slot als het Franse geweer).

In de contracten werd een optie genomen op nog eens 20.000 geweren, volgens dezelfde verdeelsleutel.

In 1814 werd met de gebroeders Malherbes, stadgenoten van De Villers, een contract afgesloten voor 10.000 geweren. Ook hier betaalde de staat. De rest van de benodigde geweren, alsmede karabijnen en pistolen, werden eveneens besteld bij wapenfabrikanten in de Nederlanden, met name in Luik.

Na 1814 werden nog verscheidene jaren proeven gedaan met het nieuw aangemaakte geweer. Gedurende die jaren gebruikte de infanterie de Brown Bess. Bij K.B. van 30 april 1821 No. 90 werd uiteindelijk de Brown Bess vervangen door het Nieuw Nederlands Infanteriegeweer model 1815. Deze omruilactie had betrekking op 62.828 geweren, in gebruik bij eenheden

verspreid over het hele land. De nieuwe geweren werden uitgedeeld aan zeventien afdelingen infanterie en vier regimenten Zwitsers.

De bewapening van het Nederlandse leger na de Franse Tijd, in dit artikel bekeken aan de hand van invoering en distributie van het infanteriegeweer, mag dus wel succesvol worden genoemd. Nog voor 30 november 1813 lagen al 120.000 geweren met bijbehorende munitie gereed om geleverd te worden door de bondgenoot Engeland. In het daarop volgende jaar zijn meer dan 50.000 geweren ingevoerd en, ofwel via de centrale magazijnen in Delft ofwel rechtstreeks, over de onderdelen gedistribueerd. Terwijl deze noodbewapening werd gerealiseerd, was al geregeld dat een beproefd beter type het Engelse geweer zou vervangen. De Brown Bess was dus het eerste geweer van de latere Koninklijke Landmacht. Maar het zou al binnen tien jaar plaatsmaken voor een geweer dat nog tijdens de Tiendaagse Veldtocht met succes zou worden gebruikt, het Nieuw Nederlands Infanteriegeweer model 1815.

LITERATUUR

- Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage (A.R.A.) - archief van het Ministerie van Oorlog 1813-1913 1, 17, 49, 50, 55, 68, 69, 72, 93, 13795, 14554.
- Amersfoort, H. - Koningen Kanton: de Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsdienst hier te lande. 's-Gravenhage, 1988.
- Colenbrander, H.T. - Gedenkstukken der Algemene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Deel 7. 's-Gravenhage, 1914.
- Geisweit van der Netten, C.A. - Onderrigt wegens het schiet- en zijdegeweer. 's-Gravenhage en Amsterdam, 1828.
- Hoeven, M. van der, De bewapening van het Nederlandse leger na de Franse Tijd. De draagbare wapens in de periode 1813-1823. Onderzoeksverslag voor het KNLWM.
- Schama, Simon -Patriotten en bevrijders: revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780/1813. Amsterdam, 1989.
- Teupken, J.F. - Beschrijving hoedanig de Koninklijke Nederlandsche troepen en alle in militaire betrekking staande personen gekleed, geëquipeerd en bewapend zijn. 's-Gravenhage en Amsterdam, 1823.
- Toelichting op het genealogisch overzicht der korpsen Infanterie en Cavalerie van het Nederlandse leger. z. pl., 1896.

NOTEN

1. Schama, Patriotten, 709.
2. Amersfoort, Koning en Kanton, 58.
3. Toelichting genealogisch overzicht, 30-31.
4. Colenbrander, Algemene geschiedenis. Deel 7.
5. Colenbrander, Algemene geschiedenis. Deel 7, 36.
6. Diverse voorschriften betreffende draagbare wapenen 1818-1844. Collectie KNLWM, W 1963.
7. Waarom er twee modellen bestonden is onduidelijk. In zijn voor het overige gezaghebbende werk Onderrigt wegens het schiet- en zijdgeweer beweert Geisweit van der Netten dat het model No. 1 voor de sterkere soldaten was, het model No. 2 voor de minder sterke. Omdat een verschil in looplengte van 1 duim (=2,616 cm) onmogelijk veel in gewicht uitgemaakt kan hebben, houd ik zijn bewering voor onjuist. Ook ballistisch maakt dit lengteverschil nauwelijks iets uit. Teupken vermeldt dat uiteindelijk iedereen het model No. 1 kreeg, behalve de 2e, 3e en 4e divisie van het Algemeen Depot.